

Асоціація політичних психологів України
Інститут соціальної та політичної психології НАПН України

ПРОБЛЕМИ ПОЛІТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

ТА ЇЇ РОЛЬ У СТАНОВЛЕННІ
ГРОМАДЯНИНА УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

*Збірник наукових праць
Випуск 13*

*За загальною редакцією
члена-кореспондента НАПН України М. М. Слюсаревського
Упорядники: Л. А. Найдьорова, Л. Г. Чорна*

Київ – 2012

Рекомендовано до друку вченою радою Інституту соціальної та політичної психології НАПН України (протокол №8/12 від 30 серпня 2012 р.)

Редакційна рада:

*М. М. Слюсаревський (голова, м. Київ),
М. Й. Варій (м. Львів), С. Д. Максименко (м. Київ),
М. Левицька (м. Варшава, Республіка Польща),
М. І. Михальченко (м. Київ)*

Редакційна колегія:

*В. О. Татенко, д-р психол. наук (голова);
В. О. Васютинський, В. П. Казміренко, Т. М. Титаренко,
Н. В. Хазратова – доктори психол. наук;
Л. А. Найдьонова – канд. психол. наук (заст. голови);
Л. В. Григоровська – канд. пед. наук*

Збірник входить до переліку фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата психологічних наук (постанова президії ВАК України №1-05/4 від 26.05.2010 р.)

Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянства Української держави : зб. наук. праць / Асоціація політичних психологів України. Інститут соціальної та політичної психології НАПН України : за заг. ред. М. М. Слюсаревського ; упоряд. Л. А. Найдьонова, Л. Г. Чорна. – К. : Золоті ворота, 2012. – Вип. 13. – 424 с.

Розглядаються теоретико-методологічні проблеми та актуальні завдання політичної психології на сучасному етапі її розвитку. Досліджуються психологічні чинники демократизації політичного життя, соціальних інновацій і трансформації українського суспільства. Аналізуються феномени, пов'язані з процесами євроінтеграції, болонським процесом, медіаосвітою, інформаційною політикою держави: історична пам'ять, віртуальний простір особистості, соціальний капітал, бідність і ауטהїдерство, ставлення до національної валюти, міграційна поведінка, уявлення про геополітичну реальність. Наведено результати вивчення соціально-психологічних закономірностей політичних комунікацій і виборчих кампаній в Україні, а також психологічних механізмів активності суб'єктів політичного простору; висвітлено теоретичні та практичні аспекти становлення ідентичності особи в громадсько-політичному просторі її діяльності. Значну увагу приділено політико-психологічним проблемам соціалізації молоді, формування особистості в контекстах глобалізації, полілінгвістичності, соціально-економічної нерівності, навчального та професійного розвитку, сільського і міського середовищ.

Адресується вченим, які працюють у галузях політичної психології та суміжних наук, викладачам і студентам.

ББК 66.07+88.8

© Асоціація політичних психологів
України, 2012
Інститут соціальної та політичної
психології НАПН України, 2012

МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ СЕРЕД БІДНИХ ВЕРСТВ НАСЕЛЕННЯ

В. Ю. Вішков, м. Київ

У статті аналізуються найбільш поширені теоретичні й методичні підходи до вивчення соціального капіталу. Визначено рівні аналізу набуття соціального капіталу та основні показники, за якими має відбуватися емпіричне дослідження цього явища. Запропоновано можливий спосіб дослідження соціального капіталу в рамках соціально-психологічного підходу.

Ключові слова: соціальний капітал, цінності, ідентичність, соціальні мережі.

Проблема. Вивчення соціального капіталу породило багато підходів, кожний з яких дає власне розуміння цього явища, і кожний, безперечно, має право на існування, оскільки відкриває перед дослідником різні його сторони. Від того, який підхід обере дослідник, залежатимуть і результати, які він отримає. Тому проникнення в суть кожного підходу дасть змогу визначити пріоритети дослідження соціального капіталу і способів його набуття представниками бідних верств населення.

Мета статті: аналіз існуючих підходів до вивчення такого складного явища, як соціальний капітал; визначення їхніх спільних та відмінних рис, а також виділення показників, які слід було б покласти в основу емпіричного дослідження цього соціально-психологічного феномена.

У сучасних дослідженнях соціального капіталу склалися дві традиції: більш потужна – економіко-соціологічна, представлена напрацюваннями П. Бурдьє, Дж. Коулмана, Ф. Фукуями, Р. Патнема, І. Мачерінскене, Р. Мінкуте-Генріксона, Ж. Сіманевичене, В. Титова, Н. Тихонової, і дещо менш поширена – соціально-психологічна, що базується на доробку Н. Лебедєвої, Л. Найдьонової, І. Семків, А. Татарка, М. Шихірева. Кожний із дослідників пропонує власне визначення соціального капіталу. Так, П. Бурдьє виділяє соціальний капітал поряд з економічним і культурним капіталом. Під соціальним капіталом дослідник розуміє сукупність реальних і потенційних ресурсів, які пов'язані з володінням стійкою мережею більш або менш інституціоналізованих відносин взаємного знайомства і визнання – іншими словами, членством у групі [1]. Дж. Коулман обстоює своє трактування соціального капіталу; на його думку, соціальний капітал являє собою певний вид ресурсу, який сприяє досягненню цілей актора за рахунок наявності структури соціальних зв'язків [2]. Ф. Фукуяма визначає соціальний капітал як набір неформальних цінностей чи норм, які поділяються членами суспільства і роблять можливим співробітництво всередині-

ні цієї групи [3]. Згідно з Р. Патнемом, під соціальним капіталом слід розуміти ті особливості соціальної організації (принципи, норми, структури), які здатні посилювати ефективність координованих дій, що реалізуються суспільством [4]. Група дослідників, серед яких І. Мачерінскене, Р. Мінкуте-Генріксон і Ж. Сіманевичене, вважають, що соціальний капітал – це свідоме використання індивідом, організацією, соціальною групою або всім суспільством соціальних мереж, які завдяки довірі, спільним нормам і правилам стають засобами досягнення мети [5]. Е. Гугнін і В. Чепак тлумачать соціальний капітал як продукт об'єктивації соціальних відносин, через які агенти у процесі їхньої взаємодії вступають у протиборство або ж співпрацюють з метою завоювання домінуючої позиції в соціальному полі (просторі) [6]. О. Татарко розглядає соціальний капітал як сукупність психологічних стосунків, які сприяють підвищенню матеріального рівня індивідів і груп, не завдаючи шкоди суб'єктам економічної системи [7; 8].

Отже, *соціальний капітал можна визначити як потенційну спроможність членів соціальної групи свідомо або несвідомо використовувати ресурси соціальної мережі задля задоволення власних потреб.* Соціальний капітал є властивістю соціальних мереж, оскільки завдяки їй вони набувають принципово відмінних ознак порівняно з простими соціальними зв'язками. Такими ознаками є доступність до ресурсів, корисність і продуктивність самої соціальної мережі, які будуть сприяти професійному або особистісному розвитку кожного її члена. У такій мережі відбувається не просто налагодження контактів між її членами, а створення соціальної структури, в якій кожен член зацікавлений в її підтримці і розвитку за рахунок отримання особистої користі. Саме тут суспільне і особисте стають єдиним, тобто через отримання особистої користі підтримується вся структура соціальних зв'язків.

Структура соціального капіталу. У підходах як зарубіжних, так і вітчизняних дослідників досі не вироблено єдиної точки зору щодо структури соціального капіталу. Дж. Коулман виділяє такі компоненти соціального капіталу, як зобов'язання, очікування, надійність структури, інформаційні канали, норми та ефективні санкції [2]. Р. Патнем звертає увагу на компоненти, без яких не може існувати соціальний капітал: довіра, норми взаємності, структура громадської залученості і взаємозв'язки (вертикальні і горизонтальні) [4]. Ф. Фукуяма визначає за головні норми соціального капіталу норми співробітництва, які включають такі цінності, як довіра, правдивість, виконання зобов'язань [3]. Н. Лебедева, О. Татарко як елементи структури соціального капіталу, від якої відштовхуються у своїх дослідженнях, виділили: довіру, соціальну згуртованість, спільну ідентичність, взаємну толерантність і спільні цінності [9]. П. Шихірев, аналізуючи соціальний капітал під кутом зору соціально-психологічного

підходу і визначаючи його як якість соціальних мереж, виділяє такі компоненти: суб'єкти взаємодії – актори; відносно стійкі зв'язки і переплетення між ними; суб'єктивні оцінки акторами цих зв'язків відповідно до позицій у системі зв'язків; прийняті акторами правила взаємодії, які обумовлені соціокультурним контекстом [10].

Умови функціонування соціального капіталу. Наявність стабільної структури соціальних зв'язків, довіри між особами, які залучені в мережу цих зв'язків, спільної ідентичності, таких цінностей, як норми взаємності та співробітництва, дотримання зобов'язань і правдивості, є головною умовою набуття соціального капіталу.

Набуття соціального капіталу суб'єктами взаємодії відбувається на основі дотримання негласного договору, відповідно до якого кожна зі сторін бере на себе зобов'язання керуватися певними правилами. Негласний договір спирається не так на чітко визначені зобов'язання, як на взаємні очікування, які так само спираються на власні уявлення сторін про те, як слід дотримуватися правил.

Негласний договір не є строго нормативним документом, невиконання якого тягне за собою юридичну і матеріальну відповідальність. Суб'єкт взаємодії, який взяв на себе зобов'язання, може в будь-який момент відмовитися від його виконання, проте це призведе до певних наслідків у вигляді санкцій з боку іншого суб'єкта, який очікував виконання цього договору. Санкції мають суто психологічний характер і виражаються в утраті довіри до суб'єкта, який не виконав домовленості, якщо це взаємодія в діаді: у підриві його репутації та іміджу в очах соціальної групи і, нарешті, розриві соціальних зв'язків як найвищій мірі застосування санкцій.

П. Бурд'є звертає увагу на те, що відтворення соціального капіталу передбачає неперервну роботу по налагодженню соціальних зв'язків, неперервні серії обмінів, під час яких визнання з боку соціальної групи постійно утверджується і підтверджується. Налагодження соціальних зв'язків, які ґрунтуються на довірі, сприяє обміну послугами і наданню допомоги один одному [1]. Обмін послугами між суб'єктами соціального капіталу відбувається нерівноцінно, якщо розглядати його під кутом зору економіки. Іноді ринкова вартість однієї послуги може перевищувати вартість іншої. Проте в набутті та збільшенні соціального капіталу має значення не реальна вартість послуги, а суб'єктивна оцінка суб'єктом цінності послуги. Важливо навіть, чи готові суб'єкти до нерівноцінного обміну послугами.

Методичні підходи до дослідження соціального капіталу. Залежно від позиції дослідника формується і мета дослідження. В. Титов, аналізуючи сучасні теорії соціального капіталу, пропонує розглядати його не крізь призму індивіда або суспільства, а через поступовий перехід з інди-

відуального рівня на наступні рівні залученості індивіда в більш складні соціальні утворення. На кожному рівні прояву соціального капіталу від індивіда вимагаються різні компетенції для оволодіння цим ресурсом. Саме ці компетенції свідчать про якісний стан людського капіталу. Дослідник виділяє чотири рівні прояву соціального капіталу:

1) безпосереднє оточення індивіда (сім'я, коло друзів, сусіди, робочий колектив) – завдяки залученості в такі соціальні мережі індивід може отримувати доступ до інших індивідів, які здатні допомогти у вирішенні його особистих проблем;

2) локальні громади (різноманітні товариства, кооперативи) – на цьому рівні можливість вирішення особистих проблем досягається шляхом вирішення деяких проблем цілої локальної громади;

3) суспільні і професійні організації (профспілки, асоціації) – соціальний капітал дає можливість індивіду відстоювати свої інтереси завдяки формальному членству;

4) різноманітні форми громадянської активності (політичні партії, рухи, акції) – індивід може відстоювати свої права, використовуючи інституційні механізми (вибори, референдуми, звернення в судові інстанції та органи державного управління тощо) [11].

А. Красилова звертає увагу на те, що соціальний капітал пов'язаний з традиційними показниками соціальної нерівності, такими як рівень добробуту, владні повноваження, культурний капітал та інші статусні характеристики. Рівень соціального капіталу визначає – як додаткові можливості – отримання різноманітних благ і послуг або досягнення соціально-економічного статусу завдяки залученню до соціальної мережі. Дослідниця пропонує проводити аналіз тих сфер, з якими найчастіше стикається суспільство:

- *фінанси і побут* – можливість позичити гроші і різні матеріальні речі у знайомих;
- *зайнятість* – можливість знайти роботу, отримати підвищення або знайти співробітника;
- *здоров'я* – отримати малодоступні медичні послуги для себе (родичів, знайомих);
- *освіта* – влаштувати дитину (свою, своїх родичів, знайомих) у дошкільний заклад, школу, коледж, ВНЗ тощо;
- *суд* – вирішити проблеми з представниками влади (міліцією, армією, судом, прокуратурою);
- *житло* – отримати муніципальне житло або матеріальну підтримку в купівлі житла від держави.

Обсяг соціальних ресурсів, до яких може долучитися особа, визначає рівень соціального капіталу. А. Красилова пропонує, окрім дослідження горизонтальної диференціації, що визначається кількістю

соціальних ресурсів, досліджувати ще й вертикальну диференціацію – якість соціальних ресурсів. Вертикальна диференціація соціального капіталу залежить від статусу мереж, до яких належить індивід. Чим вищий статус соціальної мережі, тим ширші можливості і різноманітніші ресурси, доступні через цю мережу [12].

Сасакі Мамамісі, В. Давиденко, Ю. Латов, Г. Ромашкін, Н. Латова досліджують інституційну довіру як елемент соціального капіталу. Використовуючи типологію довіри, вони виділяють вертикальну довіру, під якою розуміють довіру до інститутів і їхніх представників, а також горизонтальну довіру – довіру до людей. Залежно від потреб особи, групи або суспільства в цілому, які задовольняє той чи той інститут, виділяють п'ять основних соціальних мегаінститутів: інститут сім'ї і шлюбу, політичні інститути, економічні інститути, інститут освіти, інститут релігії. Довіра до соціальних мегаінститутів складається з довіри до окремих інститутів, формальних і неформальних, які утворюють цей мегаінститут. Співвідношення рівнів інституційної і міжособової довіри є "термометром" здорового суспільства: високі показники інституційної і міжособової довіри ведуть до набуття значного соціального капіталу, низькі показники – до припинення суспільної взаємодії, коли координовані дії людей утруднюються через недовіру один до одного [13].

Н. Тихонова розуміє під соціальним капіталом не стільки наявність стосунків, які ґрунтуються на довірі або залученості в неформальні мережі стосунків і взаємовідносин, скільки одну із форм капіталу (економічний, владний, культурний), які здатні до самовідтворення і накопичення, мають ліквідність, конвертуються одна в одну і забезпечують збільшення сукупного капіталу. Розрізнення таких соціально-економічних явищ, як ресурс соціальних мереж, соціальний ресурс і соціальний капітал, дає можливість провести межу між ними і з'ясувати, коли ресурс соціальних мереж перетворюється в капітал. Капіталом соціальний ресурс стає тоді, коли можна встановити зв'язок між наявністю цього ресурсу і збільшенням інших різновидів капіталу, передусім економічного. З огляду на реалізацію цієї мети дослідниця виділила три основні форми залученості до соціальних мереж:

- *залученість у мережі повсякденних контактів і підтримки* – основним індикатором є відчуття індивідом присутності людей, з якими він має довірливі стосунки і до яких може звернутися по допомогу;
- *залученість в інституціоналізовані мережі (асоціації)* – ґрунтується на врахуванні постійних контактів у різноманітних добровільних організаціях, політичних партіях, клубах, гуртках;
- *наявність зв'язків як особливої форми мереж*, які забезпечують доступ до найбільш дефіцитних і високоефективних ресурсів, – включає факти використання респондентами зв'язків і знайомств для захисту своїх

інтересів, наявність представників більш заможних верств населення в їхньому оточенні, а також оцінювання ними власного статусу як достатньо високого з огляду на зв'язки і знайомства [14].

Ф. Адам, Д. Подменік вважають, що для дослідження соціального капіталу важливі такі індикатори, як міжособова довіра, участь у добровільних організаціях та обсяг неоплачуваної роботи в межах добровільної організації.

Міжособова довіра. Цей показник свідчить про готовність до комунікації і кооперації з незнайомими людьми.

Членство в добровільних організаціях: активна або пасивна участь у добровільних організаціях. Сила таких організацій полягає у формуванні так званої інтермедіарної сфери суспільства, яка є індикатором розвиненості громадянського суспільства і здатності частини або всього суспільства до самореалізації.

Обсяг неоплачуваної роботи в межах добровільної організації визначає, чи готова людина виконувати роботу без оплати в якій-небудь організації добровільно [15].

Н. Русинова, Л. Панова і Ф. Сафронов визначають соціальний капітал як міру залученості людини в різноманітні соціальні мережі і можливість отримання нею допомоги в складних життєвих обставинах від інших суб'єктів взаємодії у вигляді соціальної підтримки. Дослідники виділяють кілька типів соціальної підтримки:

- *емоційну* (прояв до певної людини з боку інших любові й турботи, симпатії і розуміння, визнання її значущості);
 - *інструментальну* (практична допомога, коли людина неспроможна сама справитися з труднощами);
 - *оціночну* (допомога в прийнятті рішень);
 - *інформаційну* (отримання поради або необхідної інформації)
- [16].

Н. Лебедева і О. Татарко як елементи структури соціального капіталу, від якої відштовхуються у своїх дослідженнях, виділили: довіру, соціальну згуртованість, спільну ідентичність, взаємну толерантність і спільні цінності.

Довіра. Дослідники спираються на два компоненти соціального капіталу – інституційну і міжособову довіру. До переліку інститутів та організацій для визначення рівня інституційної довіри увійшли: політичні партії, преса, міліція, органи місцевої влади, регіональна влада, телебачення, армія, федеральний уряд, парламент, система правосуддя, профспілки, великий бізнес, громадські організації, міжнародні організації, президент, церква, освітні установи.

Ідентичність і згуртованість. На переконання дослідників, громадянська ідентичність є важливим чинником, який виконує інтегративну

функцію в процесі економічного розвитку. Вони пропонують оцінювати громадянську ідентичність за двома критеріями: визначеністю (ступенем чіткості, зрозумілості, оформленості) і валентністю (ступенем позитивності-негативності) [9].

Л. Найдьонова, розглядаючи територіальну громаду, зосереджує увагу на таких індикаторах її сформованості, як емоційна належність, колективна ідентичність, мережа стосунків, готовність до колективної дії. З останнім показником дослідниця пов'язує наявний стан, рівень розвитку територіальних громад у містах України [17].

Досліджуючи взаємозв'язок ціннісної сфери і доступності до ресурсів соціальних мереж для студентської молоді, І. Семків виявила, що певні цінності більшою мірою сприяють набуттю різних форм соціального капіталу, а інші – меншою. Так, дослідниця вважає, що цінності доброзичливості та гедонізму впливають на збільшення кількості доступних ресурсів у приватній сфері знайомств, цінності універсалізму та досягнення визначають зростання кількості доступних ресурсів у публічній сфері, цінності стимуляції та самостійності є найбільш вагомим підґрунтям збільшення кількості доступних ресурсів усіх соціальних сфер [18; 19].

З огляду на вищесказане вважаємо, що наше дослідження проблеми набуття соціального капіталу бідними верствами населення має спиратися на обидва підходи – економіко-соціологічний і соціально-психологічний.

Економіко-соціологічний підхід передбачає дослідження кількох рівнів набуття соціального капіталу:

1) мікрорівень – безпосереднє оточення особи, з яким вона постійно взаємодіє (сім'я, коло друзів і знайомих, сусіди, робочий колектив);

2) мезорівень – на цьому рівні вирішення особистих проблем досягається шляхом вирішення деяких проблем усієї громади (різноманітні товариства, кооперативи, профспілки, асоціації) через формальне членство;

3) макрорівень – політичні партії, рухи, акції – особа може відстоювати свої права, використовуючи інституційні механізми (вибори, референдуми, звернення в судові інстанції та органи державного управління тощо).

На цих рівнях мають досліджуватися інституційна довіра до різноманітних організацій, активна або пасивна участь у добровільних організаціях (формальне або неформальне членство), виконання неоплачуваної роботи, тривалість членства в таких організаціях або частота взаємодії з ними, прагнення продовжувати своє членство і рівень задоволеності від залучення до їх діяльності. Отримані дані мають бути зіставлені з такими показниками, як рівень матеріального доходу, соціальний і професійний статуси.

Соціально-психологічний підхід, окрім таких вищезазначених показників, як міжособова довіра, ідентичність, згуртованість, готовність до колективної дії, ціннісна сфера, має досліджувати систему ставлень суб'єкта, який залучається до взаємодії:

1) ставлення суб'єктів один до одного, в якому може проявлятися або не проявлятися міжособова довіра;

2) ставлення до соціальних зв'язків, соціальних мереж та членства в них як до ресурсу, який допоможе вирішити власні проблеми;

3) ставлення до себе та усвідомлення власної цінності як ресурсу для інших.

Описана система ставлень суб'єкта взаємодії суттєво пов'язана, на нашу думку, з рівнем його соціально-психологічної компетентності. Якщо компетентність можна охарактеризувати як певний рівень знань, які людина може застосувати в практичній діяльності, то під соціально-психологічною компетентністю слід розуміти знання людини, які вона може застосувати в міжособовій взаємодії. Л. Лепіхова вважає, що така компетентність виявляється у сфері інтерперсональної взаємодії, взаємин та спілкування в процесі залагодження проблемних життєвих ситуацій, здійснення особистісних виборів та самоствердження [20, с. 89]. Ідеться про особливу здатність відчувати ситуацію, людей, розуміти психологію їхньої поведінки, уміти налагоджувати взаємини, а через них – розуміння і спільну діяльність. До базових психологічних властивостей такої компетентності дослідниця відносить високий рівень соціальної активності, соціальної перцепції, соціального інтелекту, комунікативності та особистісної гнучкості. Індивідуальні відмінності в їхніх виявах впливають на конструктивність та успішність міжособової взаємодії.

Висновки. Отже, всі емпіричні дослідження, які досі проводилися в площині економічної соціології, зосереджували свою увагу передусім на вивченні міжособової та інституційної довіри, доступності до ресурсів соціальних мереж, на зіставленні тих чи тих характеристик з економічними та соціальними показниками, такими як рівень доходу, матеріальне забезпечення, статус. Водночас здебільшого залишаються поза увагою дослідників особливості і чинники набуття суб'єктом такого важливого ресурсу, як соціальний капітал. Це зумовлює певну обмеженість у трактуванні цього явища; тільки звернення до соціально-психологічного підходу дало б змогу пояснити, як, власне, набувається соціальний капітал, які соціально-психологічні передумови цього процесу. Тому, крім таких соціально-психологічних показників, як міжособова довіра, ідентичність, згуртованість, ціннісна сфера, готовність до колективної дії, вважаємо за доцільне дослідити ставлення суб'єктів взаємодії один до одного, ставлення до соціальних зв'язків, соціальних мереж та членства в них як до ресурсу і ставлення до себе як ресурсу для інших.

Література

1. Бурдьє П. Формы капитала / П. Бурдьє // Экономическая социология. – 2002. – Т. 3 – № 5 – С. 60–74.
2. Коулман Дж. Капитал социальный и человеческий / Дж. Коулман // Общественные науки и современность. – 2001. – № 3. – С. 122–139.
3. Фукуяма Ф. Великий разрыв [Электронный ресурс] / Ф. Фукуяма. – Режим доступа : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/fuku/index.php.
4. Патнэм Р. Чтобы демократия сработала. Гражданские традиции в современной Италии / Р. Патнэм. – М. : Ad Marginem, 1996. – 258 с.
5. Мачеринскене И. Социальный капитал организации: методология исследования / И. Мачеринскене, Р. Минкуте-Генриксон, Ж. Симаневичене // Социс. – 2006. – № 3. – С. 29–39.
6. Гутинн Э. Феномен социального капитала / Э. Гутинн, В. Чепак // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2001. – № 1. – С. 49–56.
7. Татарко А. Н. Психологическая структура социального капитала: анализ и эмпирическое исследование / А. Н. Татарко // Модернизация экономики и глобализация : в 3 кн. / отв. ред. Е. Г. Ясин : Гос. ун-г – Высшая школа экономики. – М. : Изд. дом ГУ ВШЭ, 2009. – Кн. 2. – С. 372–382.
8. Татарко А. Н. Функциональная роль гражданской идентичности в структуре социального капитала / А. Н. Татарко, Н. М. Лебедева // Идентичность и организация в меняющемся мире : сб. науч. статей. – М. : Изд. дом ГУ ВШЭ, 2008. – С. 13–41.
9. Лебедева Н. М. Ценности и социальный капитал как основа социально-экономического развития / Н. М. Лебедева, А. Н. Татарко // Journal of Institutional Studies (Журнал институциональных исследований) – 2010. – Т. 2. – № 1. – С. 17–34.
10. Социальный капитал: теория и практика. Социальный капитал как научная категория : Общественные науки и современность. – 2004. – № 4 – С. 4–23.
11. Титов В. Н. Социальный капитал в контексте проблемы формирования гражданского общества / В. Н. Титов // Социосфера. 2010. – № 1. – С. 65–70.
12. Красилова А. И. Социальный капитал как инструмент анализа неравенства в российском обществе / А. И. Красилова // Мир России. – 2007. – № 4. – С. 160–180.
13. Проблемы и парадоксы анализа институционального доверия как элемента социального капитала современной России / Сасаки Масамиси, В. А. Давыденко, Ю. В. Латов и др. // Journal of Institutional Studies (Журнал институциональных исследований). – 2009. – Т. 1. – № 1. – С. 20–35.
14. Тихонова Н. Е. Социальный капитал: теория и практика. Социальный капитал как фактор неравенства / Н. Е. Тихонова // Общественные науки и современность. – 2004. – № 4. – С. 24–35.
15. Адам Ф. Социальный капитал в европейских исследованиях / Ф. Адам, Д. Подменик // Социс. – 2010. – № 11. – С. 35–48.
16. Русинова Н. Л. Здоровье и социальный капитал (Опыт исследования в Санкт-Петербурге) / Н. Л. Русинова, Л. В. Панова, Ф. Ф. Сафронов // Социологические исследования. – 2010. – № 1. – С. 87–100.

17. *Найдьонова Л. А.* Самоорганізаційні компоненти розвитку територіальних громад міста / Л. А. Найдьонова, А. М. Оцалюк // Наукові студії із соціальної та політичної психології : зб. статей. – К., 2007. – Вип. 15 (18). – С. 89–102
18. *Семків І.* Довіра в структурі соціального капіталу: психологічний аналіз / І. Семків // Соціальна психологія. – 2010. – № 5 – С. 99–106.
19. *Семків І. І.* Індивідуальні цінності як психологічні механізми формування соціального капіталу / І. І. Семків // Проблеми сучасної психології : зб. наук. праць КНПУ імені Івана Огієнка, Ін-ту психології імені Г. С. Костюка АПН України. – 2010. – Вип. 10. – С. 699–709.
20. *Особистісний вибір: психологія відчаю та надії / за ред. Т. М. Титаренко.* – К. : Міленіум, 2005. – 336 с.

Винков В. Ю. Методические основы исследования социального капитала среди бедных слоев населения

В статье анализируются наиболее распространённые теоретические и методические подходы к изучению социального капитала. Определены уровни анализа приобретения социального капитала и основные показатели, с помощью которых следует проводить эмпирическое исследование этого явления. Предложен возможный путь исследования социального капитала в рамках социально-психологического подхода.

Ключевые слова: социальный капитал, ценности, идентичность, социальные сети.

Vinkov V. Yu. Methodological basics of the study of social capital among poor population

The most common theoretical and methodological approaches to the problem of social capital are analyzed at the article. Levels of social capital getting and its indicators are determined to study this phenomenon. It is proposed the possible way to study of social capital in social and psychological approach.

Key words: social capital, values, identity, social networks.

**ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СХИЛЬНОСТІ АДЕПТІВ
ДО ЗВЕРНЕННЯ В ДЕСТРУКТИВНІ КУЛЬТИ З УРАХУВАННЯМ
ІНДИВІДУАЛЬНО-ТИПОЛОГІЧНИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ
ОСОБИСТОСТІ (НА ПРИКЛАДІ НРО “СВІДКИ ЄГОВИ”)**

О. О. Войновська, м. Сімферополь

Статтю присвячено проблемі звернення адептів до нетрадиційних релігійних організацій (НРО). Робиться припущення, що залучення до релігійних культів не завжди пов'язане з індивідуально-типологічними рисами особистості, як це зазвичай трактується в повсякденній свідомості й обстоюється в наукових дослідженнях. Експериментально на прикладі “Свідків Єгови” показано, що залучення до НРО залежить не тільки від індивідуально-типологічних особливостей особистості: за допомогою тео-